

UDC 930.85(4-12)

YU ISSN 0350-7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

XXXV

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

Rédacteur

LJUBINKO RADENKOVIĆ

Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Membres de la Rédaction

FRANCIS CONTE (Paris), DIMITRIJE DJORDJEVIĆ (Santa Barbara),
MILKA IVIĆ, DJORDJE S. KOSTIĆ, LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ,
DANICA POPOVIĆ, BILJANA SIKIMIĆ,
ANTHONY-EMIL TACHIAOS (Thessalonique), NIKOLA TASIĆ,
SVETLANA M. TOLSTAJA (Moscou), GABRIELLA SCHUBERT (Jena),
KRANISLAV VRANIĆ (secrétaire)

BELGRADE

2005

Томислав ЈОВАНОВИЋ
Филолошки факултет
Београд

БУГАРСКА У СТАРОЈ СРПСКОЈ ПОКЛОНИЧКОЈ ПРОЗИ

Анстракт: У раду се говори о представама бугарских крајева према успутним бележењима српских поклоника који су путовали током векова у Свету земљу. Најпотпуније податке о томе оставили су патријарх Арсеније III, Јеротеј Рачанин и Силвестар Поповић. Они су на свој начин описали поједина места и крајеве који се налазе на Цариградском путу или на оном који води ка Солуну. Тиме су остале неке непролазне слике бугарских простора и сусрета са људима током XVII и XVIII века које су они забележили.

Једно доста узано поље старих словенских књижевности тематски се везује за описе путовања у Свету земљу. У славистици се за ову врсту састава усталио руски израз „поломническа литература“, која углавном подразумева путописе и проскинитарионе. Код словенских народа та врста књижевности највише је негована код Руса,¹ а далеко мање код Срба и Бугара. Попут поетичких блискости осталих жанрова старе руске, бугарске и српске књижевности, заснованих на византијским узорима, и у неговању поклоничких врста осећају се сличне сродности. Најчешће су се исказивали лични утисци о новим крајевима и доживљајима без веће стилизације. Понекад се путописна знатижеља сводила на набрајање конака, храмова, њихових димензија, раздаљина, навођења броја степеника, кандила, свећа и нојевих јаја на свећњацима. Најупечатљивији утисци поклоника везани су за ускршњи празник, када се осећала опчињеност близином са Господом и спознаја о широј припадности породици хришћанских народа. Успутна бележења поклоника о изгледу непознатих предела и места као и о сусретима са људима и легендама које су им они износили дају посебну живост

¹ В. В. Данилов, *О жанрових особеностях древнерусских — хождений*, Труды Отдела древнерусской литературы, XVIII, АН СССР, Москва-Ленинград, 1962.

њиховим делима. Приметно је да су ходочасници који су оставили писаног трага о свом путовању у Свету земљу имали више подстрека да се баве описом и изношењем података о балканским крајевима него када су се враћали у родни крај. Ово схватамо као психолошку засићеност и испуњеност оним што су доживели у Светој земљи, тако да им предели кроз које су већ прошли нису пружали снажне утиске да би их бележили са довољним усхићењем.

Поклоничка путовања код Срба везују се најраније за светог Саву. Својим одласцима у Свету земљу у два наврата он се непосредно упознао и саживео са древним хришћанским средиштима. Том приликом обновио је поједине оронуте манастире и на најбољи начин наговестио будућа вековна поклоњења Срба Христовом Гробу као и зачетак српског монаштва и на просторима Свете земље.² Постоји низ записа који говоре о бројним поклоницима Христовом гробу. Тако се после Светог Саве у XIII веку као ходочасници појављују три српска архиепископа: Сава Други, који је највероватније пре 1263. године боравио у Јерусалиму заједно са својим учеником и будућим архиепископом Јоаникијем Првим, као и архиепископ Јевстатије Први. У једном од најстаријих сачуваних записа који говоре о писарској делатности српског монаштва у Синају спомињу се јеромонах Јаков и грешни Јанићије, који су припадали братству српског манастира Светог архистратига у Јерусалиму и тамо током 1373/74. године исписали Триод на основу светогорског, бугарског извода.³ У манастиру Светих арханђела у Јерусалиму налазио се духовник Никон, који је имао преписку са Јеленом Балшић, а чији састави су смештени у такозвани Горички зборник из 1441/42. године. Проигуман Христофор из светогорског манастира Светог Павла, „велике лавре српске“, како је сам забележио, стигао је на поклоњење 1661/62. године.⁴ Из манастира Грабовца у Мађарској

² Н. Дучић, *Српски Арханђелски манастир у Јерусалиму, задужбина краља Милутина*, Годишњица Николе Чупића, 9, Београд, 1887, 235–242; Т. Р. Ђорђевић, *Српски манастир у Јерусалиму*, *Jugoslavenska knjiva*, 4, Zagreb, 1920, 215–217; *Српске светиње у Палестини*, Скопље, 1925; *Кад смо и како изгубили Милутинову задужбину, манастир св. Архангела у Јерусалиму*, Браство, XXXII, Београд, 1941, 58–60; М. Живојиновић, *Ктиторска делатност светог Саве*. Зборник Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање. Међународни научни скуп, децембра 1976, САНУ, Београд, 1979, 15–25; В. Недомачки, *Манастир арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму – задужбина краља Милутина*, Зборник за ликовне уметности Матице српске, 16, Нови Сад, 1980 25–75.

³ В. Недомачки, *О српским рукописима у Библиотеци Грчке православне патријаршије у Јерусалиму*, Археографски прилози, 2, Београд, 1980, 77–78; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд, 1902, бр. 144.

⁴ В. Недомачки, *н. д.*, 91.

ишао је на поклоњење монах Јов вероватно пре 1664. године.⁵ Током 1664/65. године у Јерусалиму су боравили монах Атанасије и старац Михаил из манастира Мораче.⁶ У исто време и заједно са њима био је на поклоњењу и проигуман Симеон из манастира Грабовца.⁷ Јеромонах Григорије стигао је из Хопова у Јерусалим шестог октобра 1668. године.⁸ Јеромонах Симеон и проигуман Филип из манастира Требиња у Захумљу били су на поклоњењу 1671/72. године.⁹ Из фрушкогорског манастира Крушедола стигао је на поклоњење у Јерусалим 1674/75. године јеромонах Спиридон.¹⁰ Јеромонах Иларион Хоповац нашао се у Јерусалиму 1675/76. године.¹¹ Из манастира Раванице био је на поклоњењу јеромонах Ђирион током 1677/78. године.¹² Хиландарски јеромонах даскал Јеремија боравио је у Светој земљи током 1678/79. године.¹³ Симеон Хоповац дошао је у Јерусалим 1679/80. године.¹⁴ Из манастира Грабовца био је током 1690/91. године на поклоњењу јеромонах поп Исаија.¹⁵ Крајем XVII века светогорски монах Јохов био је у светим местима.¹⁶

Ови релативно бројни подаци о доласку српских монаха у Јерусалим не пружају сазнања о томе да је неко од њих, осим Никона Јерусалимца, оставио какав путописни састав. Такође и у проскинитарioniма, од којих истичемо најстарији попа Томе из 1642/43. године, затим илустровани Сарајлије Гаврила Тадића из 1661–62. и Будимца Јована Дамјановића из 1766, не налазимо описе крајева кроз које се путовало до Свете земље. Данас су у српској књижевности познати углавном одломци поклоничке прозе и тек понеко сачувано дело у целини. Најранији и само делимично очувани српски путопис потиче од Лаврентија Хиландарца, који је највероватније настао у трећој деценији XVII века. Лаврентије је био хиландарски игуман од 1627. до 1629. године. Његов путопис говори о путу од Хиландара до Светих места, камо је пошао

⁵ Ови подаци налазе се у Летопису манастира Грабовца, објављеног у: В. Красић, *Манастир Грабовца*, Летопис Матице српске, 127, 3, Нови Сад, 1881, 64–65.

⁶ Љ. Стојановић, *СтСЗН*, I, бр. 1614.

⁷ *Исто*, бр. 1609.

⁸ Љ. Стојановић, *СтСЗН*, I, бр. 1642.

⁹ В. Недомачки, *н. д.*, 91.

¹⁰ Љ. Стојановић, *СтСЗН*, I, бр. 1616.

¹¹ *Исто*, 91.

¹² *Исто*.

¹³ *Исто*, бр. 1749–1750; В. Недомачки, *н. д.*, 79–80.

¹⁴ *Исто*.

¹⁵ Љ. Стојановић, *СтСЗН*, I, бр. 1612.

¹⁶ *Исто*, бр. 1613.

по свој прилици пре него што је постао игуман, како је то углавном био обичај. Делови овог путописа, који су по типу ближи проскинитарационима, јер су без знатнијих личних утисака, сачували су се у препису Јеротеја Рачанина из 1698. године¹⁷ и данас се налазе у рукописној збирци Радослава Грујића у Музеју Српске православне цркве у Београду под бројем 3–II–9. У нешто већем обиму, али не у целини, познат нам је путопис српског патријарха Арсенија III Црнојевића, који је боравио на поклоничком путу током 1682–1683. године и о томе саставио путопис, од којег је сачуван само први део и чији остаци се данас налазе у каснијем препису у збирци Архива Српске академије наука и уметности под сигнатуром 328, на странама 2а–96.¹⁸ Најопширнији

¹⁷ Лаврентијев путопис појавио се у два истовремена издања: А. Качиба, *Лаврентијево путовање из Хиландара у Јерусалим у препису Јеротеја Рачанина*, *Bibliotheca Slavica Savariensis*, II, Szombathely-Szeged, 1994, 50–67; Т. Јовановић, *Лаврентијев путопис*, *Књижевна историја*, XXVI, 92, Београд, 1994, 95–108.

¹⁸ Овом путопису посвећена је прилична пажња, о чему говоре следећи радови: С. Новаковић, *Из хронике деспота Ђурђа Бранковића*. X. Дневник патријарха Арсенија Црнојевића о путовању у Јерусалим 1683 године, *Гласник СУД*, XXXIII, Београд, 1872, 184–190; *Из старе српске књижевности*. Превео и саставио Миливоје М. Башић. Четврто, исправљено и нешто допуњено, издање. Београд, Издавачка књижарница Геце Кона, 1931, 291–293; Р. Л. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, Посебна издања САН, Београд, 1949, 11; Ђ. Сп. Радојичић, *Путопис патријарха Арсенија III Црнојевића с краја 1682. и с почетка 1683. године*, Браничево, IX, 4–5, Пожаревац, 1963, 18–22; И. Грицкаг, *Језик српских путописа из XVII и с почетка XVIII века*, *Зборник историје књижевности, Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности*, књ. 10, Стара српска књижевност, Београд, 1976, 297–322; А. Младеновић, *Особине графије и језика путописа патријарха Арсенија III Црнојевића из 1682. године*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, VIII, Нови Сад, 1965, 133–146; исти, *Постанак презимена Црнојевић*, *Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције, Српска академија наука и уметности, Научни скупови, књига XXXVII, Одељење језика и књижевности*, књ. 7, Београд, 1987, 395–398; исти, *Дневник патријарха Арсенија III Црнојевића о путовању у Јерусалим*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXV, 1, Нови Сад, 1992, 70–107; исти рад објављен и у: *Сентандрејски зборник*, 3, Београд, 1997, 207–224; исти, *О области — Маћедонија — у дневнику српског патријарха Арсенија III Црнојевића*, *Археографски прилози*, 16, Београд, 1994, 431–432; *Стара српска књижевност*. Хрестоматија. Приредио и превео Томислав Јовановић, Филолошки факултет, Београд – „Нова светлост“, Крагујевац, Београд, 2000, 214–218; Т. Јовановић, *Србија у старим српским путописима*, *Књижевност Старе и Јужне Србије до Другог светског рата*, *Зборник радова*, 3, Институт за књижевност и уметност, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2001, 105–113.

српски путопис овог периода саставио је јеромонах Јеротеј Рачанин, који је путовао у Свету земљу током 1704. и 1705. године, а успомене са тог пута описао тек 1727. године у фрушкогорском манастиру Ремети. Аутограф овог дела није сачуван јер је средином XIX века страдао у великој поплави Сремских Карловаца, где се тада налазио. Путопис је пре пропасти објавио Осип Бођански¹⁹ и извесне делове Стојан Новаковић.²⁰ За ово дело све до данас влада живо научно занимање.²¹ Јеромонах и „молер“ фрушкогорског манастира Раковца Силвестар Поповић боравио је у Јерусалиму током 1745/46. године. Силвестровој дружини придружио се од Београда и зограф Христофор Жефаровић. Рукопис овог путописа налазио се у старој збирци Народне библиотеке Србије са сигнатуром 1017 на странама 3а–48а и 73б–77а.²² Рукопис је, као и бројни други, страдао шестог априла 1941. године у немачком бомбардовању Београда. Напоменимо да се у склопу истог рукописа на странама 49а–73а налазио Силвестров препис Проскинитарiona, о чему је постојао запис да је „с греческаго диалекта на болгарски јазик преведен свјашченојереом хаджи Висарионом от Разлога из села Брезна, мноју же грешним хаджи Силвестром, јеромонахом раковачким, на славенски преписан. Во свјатом Божијем граде Јерусалиме, лета

¹⁹ [О. Бодяньскій], *Путьшаствіе къ граду Јерусалиму Јеротея Рачанинскаго, въ лѣто отъ бытія 7212, а отъ Рож. Христова 1704, мѣсяца Іюліа 7, Чтенія къ Императорскомъ обществѣ исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ*, кн. IV, октябрь – деkjабрь, Москва, 1861, 1–42.

²⁰ С. Новаковић, *Прилози к историји српске књижевности. VI Јеротеја Рачанина пут у Јерусалим 1704. год.*, Гласник СУД, XXXI, Београд, 1871, 294–295.

²¹ П. Стаматовић, *Сербско у Ерусалимъ путованѣ 1704. године. (Из старогъ рукописа)*, Српска пчела или Новыи цвѣтникъ за годину 1841, књ. XII, [Сегедин] 1841, 78–84; Б. Маринковић, *Одломци трагања за Рачанима и традицијом о Јеротеју Рачанину*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, XII/I, Нови Сад, 1969, 263–300; М. Павић, *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*, Нолит, Београд, 1970, 305–322; И. Грицкат, *Језик српских путописа из XVII и с почетка XVIII века*, Зборник историје књижевности, Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, књ. 10, Стара српска књижевност, Београд, 1976, 297–322; Т. Јовановић, *Путопис Јеротеја Рачанина*, Браничево, XL, Пожаревац, октобар 1994, 62–99; *Стара српска књижевност. Избор из средњовековне књижевности: поезија, похвале, апокрифи. Избор и пропратни текстови Томислав Јовановић, Завод за уџбенике и наставна средства*, Београд, 1997, 57–91; *Стара српска књижевност. Хрестоматија*, 219–247.

²² С. Матић, *Силвестар Поповић путописац 18 века*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, III, 1, 1930, 30; Исти, *Опис рукописа Народне библиотеке*, број 230, стр. 181.

Господња 1746.²³ Поред овог проскинитарiona, на странама 81a–93a истог рукописа био је српско-турски речник са око триста речи. Силвестров путопис остао је неиздат у целини иако је постојала прилика да то ураде Јован Радонић²⁴ или Светозар Матић.²⁵ Постоји сазнање да је о свом путовању од Солуна до Јерусалима 1776. године саставио путопис Неша Филиповић родом из Пирота. На ово дело указао је Коста Н. Костић 1914. године истакавши да се тај рукопис нашао „у рушевинама једне старе куће у Пироту“.²⁶ Данас се не зна за судбину овог рукописа. Костић је навео да у путопису није описан пут од Пирота, него је само речено: „Од Пирота одох у Софију, где до Солуна погодих кирију за 8 гроша дневно.“ Даље се каже да су у Солуну прикупљене хаџије погодиле „френску галију“ по 28 гроша од човека, до Јафе.

У време када су наведени српски путописци путовали ка далеким одредиштима у Светој земљи цео простор којим су се кретали налазио се у оквирима велике турске царевине. Сваки од њих неминовно је спомињао турске ханове, џамије, царинике и војнике, који су у то време чували и сам Христов гроб. Балкански простор у њиховим путописима доживљаван је ненаметљиво. Бројали су се конаци и описивало оно најупечатљивије што се успут видело. Постојала су два сасвим различита дела њиховог пута. Један је био копнени, а други морски. Иако су преваљиване огромне раздаљине, нигде се не наводе страхови везани за делове пута пре укрцавања на лађу. Честе буре које су преживљавали, као и напади гусара, доприносили су већим неизвесностима. Посебни страхови владали су у арапским крајевима, у којима је такође било честих и изненадних напада разбојника. Зато су можда описи кретања кроз српске, бугарске и грчке крајеве носили већу опуштеност и омогућавали дубља запажања онога што их је могло привући. Сваки од ових крајева заслужује посебну пажњу, али ми ћемо се овога пута задржати на бугарским путевима и позабавити се оним шта су на њима доживљавали патријарх Арсеније III, Јеротеј Рачанин и Силвестар Поповић.

Кроз бугарске крајеве пролазили су патријарх Арсеније и Силвестар Поповић на свом одласку у Свету земљу, а Јеротеј Рачанин се

²³ С. Матић, *Силвестар Поповић путописац 18 века*, 30.

²⁴ Ј. Радонић, *Непознати српски путопис у свету земљу из прве половине XVIII. вијека*, Источник, XVII, 21, Сарајево, 1903, 326–328; 22, 342–344.

²⁵ С. Матић, *Силвестар Поповић путописац 18 века*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, III, 1, 1930, 32–38.

²⁶ К. Н. Костић, *Један рукописни путопис XVIII века*, Гласник Географског друштва, III, св. 3–4, Београд, 1914, 284. Касније је ова белешка прештампа у Костићевој књизи *Историја Пирота*, Пирот, 1973, 44.

вратио кроз њих. Није нам познато да ли су се прва двојица кретали истим путем и на свом повратку, јер делови њихових путописа који би о томе говорили нису сачувани. Патријарх Арсеније путовао је од Пећи, преко косовских крајева, покрај Скопља, познатим правцем преко Филипа, то јест Пловдива, и даље ка Цариграду. Читањем овог путописа стиче се утисак о врло свечаном путовању, на коме је нарочито кроз српске и бугарске крајеве народ често сачекивао патријарха са бројним поклонцима и износио им дарове, најчешће у воћу и вину. Поред уредног набрајања конака у селу Златарима, затим близу Скопља, у Младом Нагоричину, у Славишком пољу, у селу Радибужду, Кривој Реци, износе се помно и сусрети са људима. Међу бројним местима први утисци о њиховом изгледу изречени су о Славишком пољу, које је „изобилно у свему потребном“. Са доласком на шести конак, у село Грамждане, јужно од Ђустендила, као да почиње веће и живље занимање за околину. О том, очигледно живописном, селу патријарх је изнео прилично појединости: „И то село веома украшено различитим воћем и водом изобилно. Поп стар, а кметови неуки и непокорни. И препираху се са попом пред нама. И те ноћи паде у селу један дом и беше бука не мала. И бејасмо у ужасу. И овде дође владика кратовски и штипски кир Ананија и донесе част: винце, јабуке и лубенице за потребу.“

Седми конак био је у месту Дупници, у којој је у дому владике кир Висариона проведено две ноћи да би им се и сам домаћин придружио на путу ка Јерусалиму. Растанак владике Висариона са својом мајком оставио је дубок утисак на патријарха Арсенија док је записао овако: „И велики плач остави старици матери својој.“ О месту Самокову, као осмом конаку, није записано више од тога да се провело у ћелији владичиној где су их хришћани лепо дочекали и где су прославили Дан Уздизања Часног Крста.

Село Сестримо, западно од Пазарџика, било је девети конак. О њему патријарх није оставио неке ближе утиске осим што је споменуо да су их „хришћани и ортаци усрдно примили и љубав показали“ и „све потребе довољно донели и нахранили их изобилно“, као и да им је сутрадан „ортак кир Раја Србин приредио у дому свом велику гозбу и сазвао све хаџије и угостио све достојно“.

На десетом конаку у Татар Пазарџику патријархову пажњу привукао је турски двор, који је био „велик и веома украшен, за дивљење“. Осврт на гостољубив сусрет са народом исказан је тиме што „попови и хришћани варошки част донеше различиту и многоврсну“. Појединости везане за ово место тичу се још и сачекивања ортака Раје који је пошао са њима на поклоњење, те је сада било доброг и великог друштва, а да је одатле свако за себе одрешио „кесу за харч“, и да „ту неко украде Јакову Скопљанину пушку“.

Једанаести конак био је „у великом месту Филипима“, о коме је укратко записано следеће: „И покрај места тог река Марица тече, и на њој мост велики има. И преноћисмо у великом, оловом покривеном хану. И ту има много хришћана и великих бољара Грка. И ту дође поп Димитрије из Пештере и одлучи поћи са нама у друштву. И овде подра-нисмо изјутра низ Марицу по тами.“

Дванаести конак био је у селу Кајалија, данас Филево, северозападно од Хаскова. Слика о овом месту оживљена је навођењем неких животних збивања, која су за путника само тренутно запажање, али која литературе доносе чар убедљивости: „И ту нађосмо за асприце свега доста. И отимају се Бугарке о путнике и зову: „Ела овамо, подобро је!“ И би нам конак у хаџи Јована. И сам рече: „Пошао сам на хаџилук са четрдесет невоља, а дошао сам са седамдесет.“ И ту заборави поп Захарија нож.“ Тринаести конак, Узунцево, није оставио на патријарха нарочит утисак док је написао сасвим штуро и укратко: „Ту хан и џамија и имарети велики. Све покривено оловом, али кућа мало и све рђаве. Због неке клетве све лоше откада је.“

У Узунцеву, на четрнаестом конаку, поклоници су се на својствен начин суочили са некадашњом историјом, везаном за Маричку битку. Читав крај сагледан је кратким путописним запажањима: „Пођосмо из Узунцева и остависмо друм велики на лево. И иђасмо донекле другим путем кроз шибље. И дођосмо на гроб храброг Угљеше, брата Вукашина краља, и отуд сиђосмо низбрдо на реку. И ту мост од камена велик и леп. И варош мала, и хан леп и велик. И у средини велико кубе. И ту узесмо потребно, хлеба и вина и грожђа. И то се зове Харманлија. И дођосмо у село турско, зове се Ебибче. Ту је све лоше: и ханови, и сено, и зоб, а вина ни капи, али доста бозе и лубеница. И беше уочи турског Бајрама.“

У сусрету са новим местима пружала се прилика да поклоници чују и понешто о прошлости. Тако је једна легенда о мосту у Ђуприлији, данас Свиленграду, нашла своје место у овом путопису: „Прођосмо касабу која се зове Ђуприлија и Мустаф Паша. И пређосмо мост на Марици, велик и здање чудно. Има осамнаест сводова. И хан, и џамија и имарет тог паше, све покривено оловом и један рад. Био цар турски и искао да му [паша] поклони задужбину. И не поклонио паша. И цар није хтео преко тог моста прећи, него реку прејахао и злу клетву и срамоту оставио: да се чини зло насред моста тог, где је натпис, сваког петка и до данас, што је срамно рећи.“ Са петнаестим конаком окончавали су се бугарски крајеви на патријарховом путу и настављало даље ка Дренопољу, то јест Једрену, затим Апси, данас Хавси, потом Брагу, Калиштрану, Чорли и Силиврији. За седам дана проведених на

Цариградском путу кроз Бугарску изнети су утисци који често говоре о обичним, свакодневним, збивањима. Ипак, они су део једне целине која нас после више од три века преноси у време великих путовања, која су се упркос подношења труда проводила са радошћу.

Слика о бугарским крајевима била би далеко потпунија да је сачуван путопис Силвестра Поповића, поготову што се он запутио на југ, ка Солуну, а не као патријарх Арсеније ка Цариграду. Овако, кроз штуре одломке који су наведени у Радонићевом и Матићевом бављењу овим делом, појављују се оскудне слике, без изворног континуитета. Доласком у село Бело грло, Силвестар се нашао на извору Нишаве и са географским запажањем проговорио о посебностима тог места: „До овог места све велике и мале реке теку на запад ка реци Дунаву, а од овог места све реке окрећу се на југ ка Белом мору.“ Ту је наишао на задругу којој је припадало пет кућа. О њиховој животној тврдокорности и настојању да се одрже на својој земљи запазио је следеће: „Сви браћа од једне фамилије, који ратно, скоро минуло време, целу турску војску својим трошком дочекивали и прихватили, и на свом темељу непомериво одржали се. За ту њихову такву постојаност имају милост и поштовање од отоманског двора.“

Велика је штета што се следећих неколико места само набрајају, а не преузима изворно шта је писало у путопису. Тако се сазнаје да се прошло кроз Радомир, долином реке Струме, а у Врбову конаковало у хану „доста пасје на киши“. Потом следи забележено да су 29. јула били у Дупници. Споменута је Сенакашка река и Симитриево. О месту Србову пренет је део из путописа који говори о стрминама на путу, али и о некој врсти шале Христифора Жефаровића са суботичким попом Тимотејем: „преко превисоке горе и страшне стрмине и прекрасног каменог моста и уске калдрме, само колико један коњ може да прође, и то с великим страхом. Ко сме да јаше тим тесним путем? Суботички поп Тимотеј изгубио своју малу ћурдију с коња, коју је нашао зограф Христофор и за шалу сакрио на самару. А он као суров одмах почео нечовечно да се љути и непоштеним речима зографа излагати, због чега је не мала конфузија међу њима настала.“ Уследили су затим Јени-хан и река Бистрица. О Мелнику је речено да су у њему били 31. јула и да је та варош „велика и превелика“. Тамо су остали један дан и добили благослов од митрополита Јоаникија, који их је почастиио црном кафом. „Грчке куће су као неке царске палате, украшене изнутра и споља, а свете цркве никако се не могу препознати док нам неко не покаже – то је та црква.“ Потом је интерпретирано да су разгледали митрополијску цркву Светог Николе и изненадили се што је изнутра слабо украшена и јако мрачна. Изречено је једно важно запажање да Мелничани сло-

бодно и „привилеговано уживају без великог турског досађивања и притиска“. Похваљено је добро и прејако вино, које се не може пити без воде. Из Мелника се кренуло на пут 2. августа. Наведена су затим имена села Рупел и Спаћово, о коме је забележено укратко: „Ту коначо-васмо код једног Бугарина, у гумну под дудом. Направише нам Бугари питу од бундева са шарлаганом, за коју платисмо дванаест пара.“ После овога изостављено је оно што је речено у путопису о селима Лахан и Гвозденово и одједном се прешло на опис Солуна. Само можемо да жалимо што овај путопис не можемо у целини да читамо и данас.

Пошавши на поклонички пут из манастира Раковице крај Београда, Јеротеј Рачанин кретао се долином Мораве и Вардара све до Солуна, а одатле лађом ка Египту, Синају и Јерусалиму. За повратак је користио правац преко Цариграда и Бугарске. Описи места и крајева кроз које је пролазио на том путу далеко су оскуднији него када је полазио ка Светој земљи. Овлаш су споменута места поред којих као да се пролазило са жељом да се што пре врати дому. Казивање о лепим пољима нема снагу уверљивости, јер се не задржава довољно на већим појединостима. Све је посматрано са неком врстом засићености и вероватно умора. Слично је било и са наставком путовања ка Београду. Около су промицала места као у магновењу. Крећући се из Цариграда ка Софији, Јеротеј је записао укратко: „И пођосмо из Цариграда месеца јула другог. И три дана иђасмо покрај мора, на солунску страну све. И ту видех један мост. Има миља хода преко њега од мора. И ту су лепа поља. И дођосмо на девети конач у Филипе, варош веома велика. И град се зна где је био. И кажу да је тај град из темеља зидао Филип Драгиловић. И ту преданисмо. И ту, пак, десети конач у Пазарџику, шест сати хода од Филипа. И ту преданисмо. Ту су планине. И овце бораве многе по планини, а зими иду к мору. Одатле после великог пута дођосмо у Софију. И то је варош велика, а града нема, није [га] ни било, у равном пољу великом. Има хришћана много. И ту у једној цркви краљ Милутин српски, целокупан.“

Описи бугарских крајева у српској поклоничкој прози имају сва обележја путописних дражи какве се иначе налазе у овој врсти књижевности. Ма колико скромни по својим уметничким дометима, стари српски путописи својом поетиком припадају делима која одликује једноставност и непосредност виђења доживљених појава. Без већих литерарних претензија, они су пре свега сведоци настојања да се проговори о великом путу, после кога се другачије живело и умирало.

BULGARIA IN OLD SERBIAN ACCOUNTS OF PILGRIMAGE

Summary

A rather small portion of old Slavonic literatures is thematically linked with the journey to the Holy Land. Of many Serbian pilgrims over the centuries only three left more detailed descriptions of Bulgarian places and parts: patriarch Arsenije III, Jerotej of Rača and Silvestar Popović. They described, each in his own way, some of the places and areas along the road to Istanbul or Salonika. Their vivid depiction of encounters with people and observations about the places they saw on their way reveal only a fragment of life in the seventeenth- and eighteenth-century Ottoman empire. In a seemingly ordinary way, they incorporate into their own epoch the legends heard from the people they met. The descriptions of Bulgarian parts in the Serbian accounts of pilgrimage have all the appeal that generally characterizes travel literature. Although their literary value is modest, they belong among the works characterized by the simplicity and immediacy of experience. Rather than being the result of a strong literary ambition, they are witness to the need to speak about the great journey, quite an adventurous enterprise at the time.